

*Сукрушева А.О., кандидат економічних наук,
доцент Харківського інституту фінансів
Українського державного університету
фінансів та міжнародної торгівлі*

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПОНЯТТЯ «ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА РЕГІОНУ»

Анотація. На сьогоднішньому етапі розвитку України особливого значення набувають теорії багатоцільового управління безпечним розвитком економічних систем регіонів, в яких найбільш гостро проявляються загрози розриву в доходах, агресивних форм злиття і поглинання об'єктів власності, криміналізації економічної діяльності, проблеми продовольчої безпеки, функціонування транспортної та фінансової підсистем тощо. У деяких регіонах накопичено певний досвід різних форм організації роботи місцевих адміністрацій в галузі забезпечення економічної безпеки об'єктів різного рівня і масштабу. Однак ще не склалася науково обґрунтована система економічної безпеки з властивими їй інститутами та механізмами попередження нових викликів і економічних загроз, особливо на рівні регіонів. Недостатньо системно вивчені теоретико-методологічні аспекти побудови і функціонування цілісної системи багатоцільового управління соціально-економічними комплексами регіонів, які були б здатні забезпечувати збереження системних властивостей окремих територій в процесі їх динамічного і стійкого розвитку.

Ключові слова: економічна система, економічна безпека, регіон, стійке економічне зростання, стадії розвитку, соціально-економічна система держави, фактори впливу.

Постановка проблеми. Основою стабільного функціонування національного господарства виступає побудова гармонійної системи реалізації державних інтересів країни та регіонів. У сучасних умовах говорити про збалансування системи реалізації економічного розвитку регіонів не доводиться, в силу існування значного рівня диференціації їх розвитку, обумовленого істотними територіальними, ресурсними та адміністративними відмінностями. Тому визначення поняття економічна безпека регіону є досить актуальним питанням сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на нагальну необхідність розгляду проблеми економічної безпеки та існуючий в економічній літературі обсяг знань, що розкриває різні аспекти проблеми відтворення економічної безпеки, говорити про те, що в економічній науці існує цілісна системна концепція, яка відображає всю сукупність теоретичних проблем у даній області, дещо передчасно. Однією з найменш висвітлених проблем у сфері економічної безпеки залишаються аспекти її забезпечення на регіональному рівні. До недавнього часу регіон взагалі не розглядався як носій власних економічних інтересів у сфері економічної безпеки. Питанням забезпечення економічної безпеки регіону присвячені праці українських та зарубіжних вчених, а саме: Л.І. Абалкіна [1], І.Г. Бабець [2], С.О. Білої [8], А.М. Гуменюка [3], О.К. Дрейнер, В.А. Лось [4], Т.М. Кислої [5], В.М. Олійника [6], Г.А. Пастернака-Таранушенка [7], В.В. Третяка [10], А. І. Сухорукова, Ю. М. Харазішвілі [9].

Незважаючи на великий внесок, зроблений науковцями у розвиток даної проблематики, все-таки певні теоретичні та прикладні питання потребують подальших досліджень.

Невирішені частини проблеми. Особливий інтерес представляє розробка теоретичних питань у сфері економічної безпеки: виявлення ролі і місця економічної безпеки в загальній системі економічних явищ, розкриття сутності економічної безпеки як на рівні держави, так і на рівні регіону, формування теоретичного базису відтворення економічної безпеки. Проте в теоретико-методологічному плані досі відсутній чіткий підхід до створення системи забезпечення економічної безпеки країни загалом, а на регіональному рівні проблем ще більше (не визначено мінімальний інформативний набір індикаторів, їх порогові значення, не вирішені методичні питання організації моніторингу та прийняття рішень стосовно запобігання загроз економічній безпеці тощо).

Метою дослідження є теоретичне обґрунтування поняття категорії економічна безпека регіону.

Виклад основного матеріалу. На сьогоднішній день наукові розробки в галузі забезпечення економічної безпеки спираються на теорію загальнонаукових категорій і визначень економічної безпеки території як регіональної соціально-економічної системи.

Економіко-правова категорія «безпека» визначається як стан захищеності від будь-чого. Це поняття може застосовуватись як до найбільш загальних речей, так і конкретних ситуацій, пов'язаних з особистістю, суспільством [10].

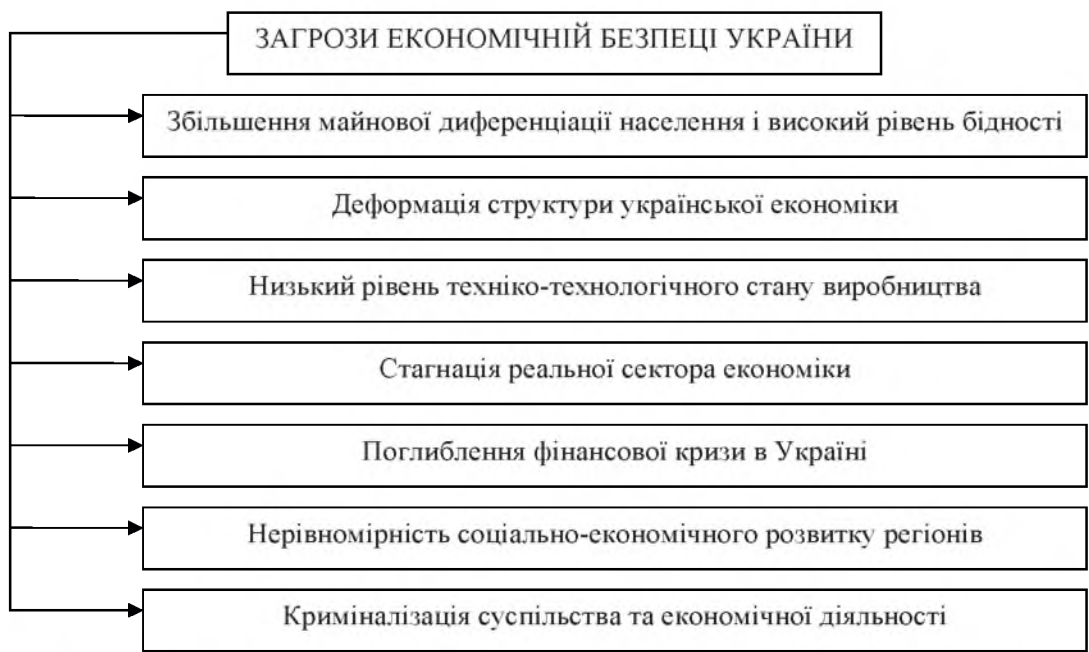
Сучасний погляд на розвиток людського суспільства висуває на перший план завдання сталого розвитку, тобто розвитку, при якому задовольняються реальні потреби суспільства, не створюються загрози соціально-економічному розвитку майбутніх поколінь.

Поняття категорії «економічна безпека» походить із змісту терміна «безпека» і має в своїй основі спільні та відмінні риси. Поняття «економічна безпека» вперше було вжито в 1994р. Г. Пастернак-Таранушенком. Під безпекою розуміється такий стан суб'єкта, при якому ймовірність зміни притаманних цьому суб'єкту якостей і параметрів його зовнішнього середовища невелика – менше певного інтервалу. «Бажаний» стан суб'єкта визначається конкретним поєднанням параметрів життєдіяльності, в залежності від зміни цього поєднання, буде змінюватися і поняття «бажана» зміна. Тому не менш важливим для суб'єкта є достовірна оцінка рівня безпеки, яка може не збігатися з її реальним рівнем [3, с. 23].

Деякі вчені під економічною безпекою розуміють сукупність властивостей стану економічної системи, що забезпечують можливість досягнення цілей всієї системи. Як об'єкти захисту економічних інтересів і протидії економічним загрозам можуть виступати держава, регіони, окремі сфери і галузі господарства, суб'єкти господарської діяльності. Категорія економічної безпеки – складова сучасної економічної теорії. Вона має свій предмет і специфічні методи дослідження. Тісний взаємозв'язок у формуванні безпеки соціального і економічного розвитку означає, що сама безпека у суспільстві є об'єктивно-необхідним соціально-економічним явищем і тому виступає предметом дослідження в економічній теорії [9, с. 220].

Найбільш чутливі загрози економічній безпеці України в сучасних умовах представлені на рис. 1.

Теоретичні основи і методологія забезпечення економічної безпеки покликані слугувати науковою базою для розробки державних і регіональних програм, нейтралізації кризових ситуацій в економіці та соціальній сфері, для прийняття відповідних, законодавчих та інших нормативних актів, рішень центрального уряду і місцевих органів влади, збільшення можливостей держави із захисту національних інтересів, що реалізується через ефективну систему створення національної безпеки, обороноздатності держави та незалежний, збалансований і відповідальний зовнішньополітичний курс [11]. Крім того, інститути щодо забезпечення економічної безпеки повинні активно брати участь у процесі формування в суспільстві принципів правової державності, сприяти правовому вихованню громадян і дотриманню ними законності у сфері економічної діяльності.

Рис. 1. Загрози економічній безпеці України (розроблено автором)

Зміна реального позиціонування регіону у світовій економіці вимагає й зміни фундаментальних підходів, а також застосування нових методів і інструментів у практиці регіонального управління тощо. Однак, як показав аналіз наукової літератури, в теоріях регіонального розвитку і дотепер у багатьох роботах з регіонознавства й регіональної економіки регіон визначається переважно як об'єднання в рамках конкретної території населення й природних ресурсів, виробництва й споживання товарів, сфери обслуговування, не сприймаючись при цьому як носій особливих економічних інтересів. Ряд інших сучасних теорій (рис. 2.) розглядає регіон як багатоаспектну й багатофункціональну систему, що відрізняється функціональними ознаками. Однак і вони не створюють досить надійну теоретичну базу для побудови адекватної сучасним вимогам і тенденціям розвитку теорії управління економічною безпекою регіону, що враховує особливості функціонування соціально-економічної системи України в територіальному аспекті.

Рис.2. Морфологічна парадигма поняття «регіон» (розроблено автором)

Регіон служить складовим елементом економічної системи, у складі якої представлені основні показники соціально-економічної структури виробництва, для якої властива присутність певних природних і ресурсних факторів, процеси управління якої реалізують регіональні органи влади. Регіон є одним з ключових об'єктів організаційно-економічних і політико-правових відносин, спрямованих на організацію регіональної економіки, формування сприятливих умов життя й задоволення потреб населення з урахуванням специфіки його розвитку. Диспропорційність соціально-економічного розвитку регіонів неухильно зростає.

Це проявляється зокрема через локалізацію центрів економічного зростання в обласних центрах, великих промислових містах, центрах фінансових послуг, транспортно-транзитних розв'язках. Натомість посилюються прояви «периферійності» розвитку на рівні сільських і віддалених територій [8, с. 8].

Необхідність додаткового більш поглибленого й детального пророблення регіональних аспектів економічної безпеки обумовлена тим, що соціальні й економічні процеси, структура виробництва й споживання набувають усе більше вираженого регіонального характеру. Це пов'язано як з нерівномірністю розподілу природних ресурсів, територіальними розходженнями в природно-кліматичних умовах, наявною системою розселення населення, традиціями господарського укладу, так і процесами глобалізації й інтеграції, що посилюються. Використання природних ресурсів, охорона природного середовища, соціально-економічний розвиток завжди співвідносяться з певною територією. У цих умовах відбувається об'єктивна зміна ролі безпеки регіону в розвитку суспільства.

Можна відзначити ряд публікацій західних і вітчизняних фахівців, в яких розглянуті проблеми економічної безпеки територій, проведемо морфологічну оцінку цьому поняттю (табл. 1).

Таблиця 1

Морфологічна оцінка поняття «економічна безпека регіону»

Автор	Поняття	Ключові слова
1	2	3
Абалкін Л.І. [1]	Сукупність умов і факторів, що забезпечують незалежність регіону, його стабільність і стійкість, здатність до постійного відновлення і самовдосконалення	Незалежність регіону
Бабець І. Г. [2, с. 14]	Стан економіки, що дає змогу забезпечити сталий соціально-економічний розвиток і базується на таких засадах: економічна незалежність, стійкість і стабільність розвитку, здатність до саморозвитку і прогресу	Сталий економічний розвиток
Гуменюк А. М. [3 с. 23]	Це стан економіки, для якої характерна спроможність до самовиживання і розвитку в умовах реформування, присутності внутрішніх і зовнішніх небезпек та дії важкопрогнозованих чинників	Спроможність до самовиживання
Кисла Т.М. [5]	Управління відтворювальними процесами в регіоні спрямоване на підтримку встановленого за науково обґрунтованими критеріями безпечного режиму роботи об'єктів управління та функціонування його окремих елементів	Безпечного режиму роботи об'єктів управління
Олійник В.М. [6]	Здатність регіональної економіки функціонувати в режимі розширеного відтворення, тобто стійкого економічного зростання, максимально забезпечувати прийнятні умови життя та розвитку особистості для більшості населення	Стійке економічне зростання
Пастернак-Таранушенко Г.А. [7]	Це стан, при якому забезпечена можливість створення умов для плідного життя населення, перспективного розвитку економіки в майбутньому та в зростанні добробуту мешканців регіону	Створення умов для плідного життя населення

Автор	Поняття	Ключові слова
1	2	3
А. І. Сухоруков, Ю. М. Харазішвілі [9, с. 218]	Характеризується захищеністю регіональної економіки та економічних інтересів територіальної громади від дії дестабілізуючих чинників, узгодженістю інтересів регіону в економічній, соціальній та екологічній сферах, здатністю регіональної економічної системи до самовідтворення і раціонального використання економічного потенціалу регіону під час задоволення соціальних та екологічних вимог і обмежень	Захищеність регіональної економіки
Murdoch С. [13, с. 68]	Відсутність загрози змін в обсязі і розподілі доходів і багатства; в рівні зайнятості, інфляції, доступі на ринок, постачанні сировиною і т.д.	Відсутність загрози змін в обсязі і розподілі доходів і багатства
Maull Н. [12, с. 5]	Відсутність гострої загрози мінімально прийнятному рівню основних цінностей, які мешканці регіону вважають першочергово необхідними	Прийнятний рівень основних цінностей
Таким чином, економічна безпека регіону, це – забезпечення незалежності від впливу внутрішніх і зовнішніх факторів, гарантування безпечного режиму роботи об'єктів управління для створення умов стійкого економічного зростання і умов для повноцінного життя населення		

Джерело: розроблено автором.

Економічна безпека регіону як економічна категорія являє собою складову частину відносин між виробничими відносинами і продуктивними силами з приводу захисту від зовнішніх і внутрішніх загроз відтворювального процесу – бази економічної системи регіону. Відносини в галузі забезпечення економічної безпеки знаходять своє вираження в правових нормах, організаційно-управлінському, економічному механізмі, спрямованих на досягнення єдиної мети – створення умов для динамічного економічного розвитку відтворювальних процесів у регіоні.

Узагальнення сформованих понять дозволяє розглядати дану економічну категорію як забезпечення незалежності від впливу внутрішніх і зовнішніх факторів, гарантування безпечного режиму роботи об'єктів управління для створення умов стійкого економічного зростання і умов для повноцінного життя населення.

Класифікація стадій, що визначають динаміку розвитку територій, представлено на рис. 3.

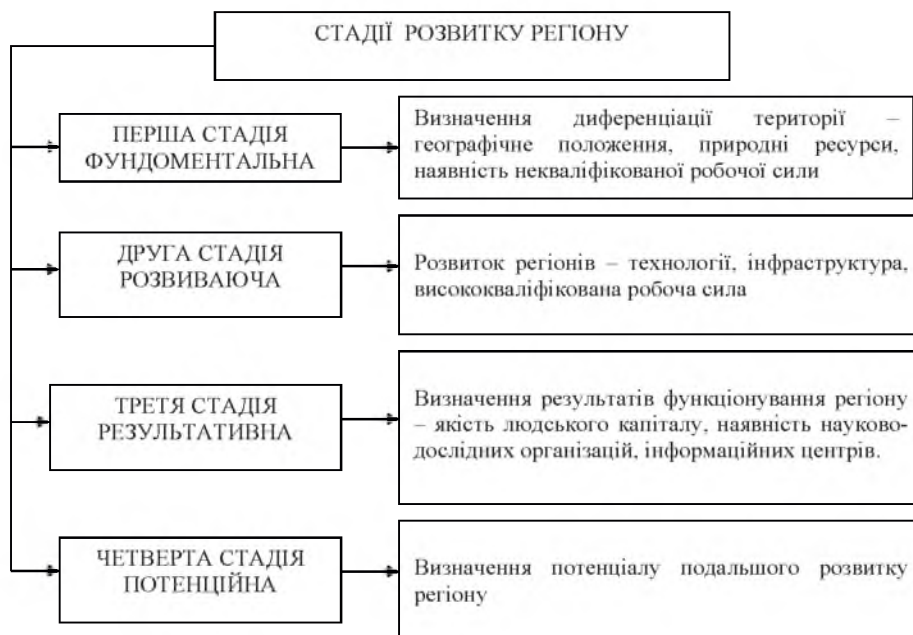

Рис. 3. Стадії розвитку регіону (розроблено автором)

За даними рис. 3 можна визначити, що розвиток регіону складається з чотирьох стадій. На першій стадії – фундаментальній, визначаються границі території, оцінюється географічне положення, наявні природні ресурси, робоча сила має некваліфікований характер. На другій стадії – розвиваючій, можна прослідкувати становлення економічної та соціальної сфери, ускладнення технологій, має місце розгалужена інфраструктура, робоча сила набуває високої кваліфікації. Третя стадія – результативна – дозволяє оцінити функціонування регіону – якість людського капіталу, наявність науково-дослідних організацій, інформаційних центрів. Четверта стадія – дозволяє визначити потенціал подальшого розвитку регіону, методи забезпечення його економічної безпеки.

Для кращого розуміння сутності економічної безпеки важливо усвідомити її зв'язок з поняттями «розвиток» і «стійкість». Розвиток – один з компонентів економічної безпеки. Адже якщо економіка не розвивається, то різко скорочуються можливості її виживання, а також можливість протистояти внутрішнім і зовнішнім загрозам. Сстійкість і безпека – найважливіші характеристики економіки як єдиної соціально-економічної системи. Взаємозв'язок понять «сталий розвиток» і «безпека» відзначають О. Дрейер, В. Лось [4, с. 28], розуміючи під безпекою – захищеність людини, суспільства і біосфери від внутрішніх і зовнішніх впливів, які можуть мати небажані наслідки як для суб'єкта, так і для середовища проживання. Відповідно, сталий розвиток це процес, що дозволяє на довготривалій основі забезпечувати стабільне економічне зростання теперішніх та майбутніх поколінь при високому ступені безпеки соціоприродних систем.

Висновки. Таким чином, основою розв'язання проблем у сфері забезпечення умов для підвищення рівня економічної безпеки має стати формування чіткого теоретичного базису, який може бути створений на основі теорії економічних інтересів, що дозволяє найбільш повно і глибоко розкрити сутність економічних явищ і процесів. Формування цілісної концепції економічної безпеки національного господарства неможливе без розгляду регіонів як самостійних господарюючих суб'єктів, носіїв економічних інтересів як в рамках країни, так і при побудові відносин міжнародного співробітництва.

Список використаної літератури

1. Абалкин Л.И. Экономическая безопасность России: угрозы и их отражение /Л.И. Абалкин // Вопросы экономики. – 1995. – №1. – С.127-134.
2. Бабець І. Г. Основи формування економічної безпеки України: монографія / І. Г. Бабець, М. І. Флейчук та ін. – Львів : СПОЛЮМ, 2011. – 208 с.
3. Гуменюк А. М. Безпека структурно-інституціональної трансформації економіки регіону: теоретичні основи та прикладні аспекти: монографія / А. М. Гуменюк. – К. : НІСД, 2014. – 468 с.
4. Дрейер О. К. Экология и устойчивое развитие: Учеб. пос. / О. К. Дрейер, В. А. Лось. – М.: УРАО, 1997. – 224 с.
5. Кисла Т.М. Сучасний стан організаційно-економічного механізму забезпечення економічної безпеки регіону / Т.М. Кисла [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [kntu.kr.ua/doc/zb_22\(2\)_ekon/stat_20_1/20.pdf](http://kntu.kr.ua/doc/zb_22(2)_ekon/stat_20_1/20.pdf)
6. Олійник В.М. Адміністративно-правове забезпечення економічної безпеки регіону як складовий елемент громадської безпеки України. Актуальні питання фінансової безпеки держави: Збірник наукових праць Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції «Актуальні питання безпеки фінансової системи держави», Харків, 21 лютого 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: univd.edu.ua/general/publishing/konf/finbezpeka/04_oliynik.pdf
7. Пастернак-Таранушенко Г.А. Роль регламентації в якісному та своєчасному забезпеченні економічної безпеки України (Матеріали круглого столу (Київ, 1 листопада 2000 р.) / Г.А. Пастернак-Таранушенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://econbez.narod.ru/1security/2articles/38.htm>

8. Регіони України у післякризовий період: ризики та перспективи розвитку: аналіт. доп. / С. О. Біла, О. В. Шевченко, В. І. Жук [та ін.]; за ред. С. О. Білої. – К. : НІСД, 2011. – 104 с.
9. Сухоруков А.І., Харазішвілі Ю.М. Моделювання та прогнозування соціально-економічного розвитку регіонів України: монографія / А. І. Сухоруков, Ю. М. Харазішвілі. – К.: НІСД, 2012. – 368 с.
10. Третяк В. В. Економічна безпека: сутність та умови формування / В.В. Третяк // Економіка і держава. – 2010. – № 1. – С. 6–8.
11. Указ Президента України. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 8 червня 2012 р. «Про нову редакцію Стратегії національної безпеки України». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/389/2012>.
12. Maull H. Raw materials, eneiigy and Western security / Maull H. – London. – 1984. – 413 p.
13. Murdoch C. Economic factors as objects of security; Economics, security and vulnerability / C. Murdoch // F. Trager Economic issues and national security. – Lawrence, 1977. – P. 67– 98.

*Sukrusheva A.A., candidate Degree in Economic Sciences,
Associate Professor, Kharkiv Institute of Finance
of Ukraine State University of Finance and International Trade*

THEORETICAL ASPECTS OF THE CONCEPT OF ECONOMIC SECURITY OF THE REGION

***Abstract.** At the present stage of development of Ukraine, are of particular importance theory multipurpose safety management systems, the development of economic regions in which most acutely manifest threat income gap, aggressive form of mergers and acquisitions of property objects, criminalization of economic activities, food safety issues, the functioning of transport and financial subsystems and t.. In some regions, certain experience of various forms of organization of the local authorities in ensuring the economic security of objects of different level and scale. However, there was still no scientifically based system of economic security, with its institutions and mechanisms for the prevention of new challenges and economic threats, especially at the regional level. Insufficient system studied theoretical and methodological aspects of the construction and operation of an integrated system of multi-management socio-economic complex of the region, which would be able to ensure the preservation of the system properties of separate territories in the process of dynamic and sustainable development.*

***Keywords:** economic system, economic security, region, sustainable economic growth, stage of development, socio-economic system of the state, influence factors.*

References

1. Abalkin L.I. Ekonomicheskaya bezopasnost Rossii: ugrozyi i ih otrazhenie / L.I. Abalkin // Voprosyi ekonomiki. – 1995. – №1. – S. 127-134.
2. Babets I. H. Osnovy formuvannia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy: monohrafiia / I. H. Babets, M. I. Fleichuk ta in. – Lviv : SPOLOM , 2011. – 208 s.
3. Humeniuk A. M. Bezpeka strukturno-instytutsionalnoi transformatsii ekonomiky rehionu: teoretychni osnovy ta prykladni aspekty: monohrafiia / A. M. Humeniuk. – K. : NISD, 2014. – 468 s.
4. Dreier O. K. Экологийа у устоичывое развытые: Ucheb. pos. / O. K. Dreier, V. A. Los. – M.: URAO, 1997. – 224 s.
5. Kysla T.M. Suchasnyi stan orhanizatsiino-ekonomichnoho mekhanizmu zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky rehionu / T.M. Kysla [Elektronnyi resurs]: Rezhym dostupu: [kntu.kr.ua/doc/zb_22\(2\)_ekon/stat_20_1/20.pdf](http://kntu.kr.ua/doc/zb_22(2)_ekon/stat_20_1/20.pdf)
6. Oliinyk V.M. Administratyvno-pravove zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky rehionu yak

skladovyi element hromadskoi bezpeky Ukrainy. Aktualni pytannia finansovoi bezpeky derzhavy: Zbirnyk naukovykh prats Mizhnarodnoi naukovo - praktychnoi internet - konferentsii «Aktualni pytannia bezpeky finansovoi systemy derzhavy», m. Kharkiv, 21 liutoho 2014 roku [Elektronnyi resurs]: Rezhym dostupu: univd.edu.ua/general/publishing/konf/finbezpeka/04_oliynik.pdf

7. Pasternak-Taranushenko H.A. Rol rehlamentatsii u yakisnomu ta svoiechasnomu zabezpechenni ekonomichnoi bezpeky Ukrainy (Materialy kruhloho stolu (Kyiv, 1 lystopada 2000 r.) / H.A. Pasternak-Taranushenko [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://econbez.narod.ru/1security/2>

8. Rehiony Ukrainy u pisliakryzovyi period: ryzyky ta perspektyvy rozvytku: analit. dop. / S. O. Bila, O. V. Shevchenko, V. I. Zhuk [ta in.]; za red. S. O. Biloi. – K. : NISD, 2011. – 104 s.

9. Sukhorukov A.I. Modeliuvannia ta prohozuvannia sotsialno-ekonomichnoho rozvytku rehioniv Ukrainy: monohrafiia / A. I. Sukhorukov, Iu. M. Kharazishvili. – K. : NISD, 2012. – 368 s.

10. Tretiak V. V. Ekonomichna bezpeka: sutnist ta umovy formuvannia / V.V. Tretiak // Ekonomika i derzhava. – 2010. – № 1. – S. 6–8.

11. Ukaz Prezydenta Ukrainy. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 8 chervnia 2012 r. «Pro novu redaktsiiu Stratehii natsionalnoi bezpeky Ukrainy» [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/389/2012>.

12. Maull H. Raw materials, enegy and Westem security / H. Maull. – London. – 1984. – 413 p.

13. Murdoch C. Economic factors as objects of security; Economics, security and vulnerability / C. Murdoch // F. Trager Economic issues and national security. – Lawrence, 1977. – P. 67-98.

*Сукрушева А.О., кандидат экономических наук,
доцент Харьковского института финансов
Украинского государственного университета
финансов и международной торговли*

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПОНЯТИЯ «ЭКОНОМИЧЕСКАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ РЕГИОНА»

Аннотация. На сегодняшнем этапе развития Украины особое значение имеют теории многоцелевого управления безопасным развитием экономических систем регионов, в которых наиболее остро проявляются угрозы разрыва в доходах, агрессивных форм слияния и поглощения объектов собственности, криминализации экономической деятельности, проблемы продовольственной безопасности, функционирования транспортной и финансовой подсистем и т. д. В некоторых регионах накоплен определенный опыт различных форм организации работы местных администраций в области обеспечения экономической безопасности объектов различного уровня и масштаба. Однако еще не сложилась научно обоснованная система экономической безопасности с присущими ей институтами и механизмами предупреждения новых вызовов и экономических угроз, особенно на уровне регионов. Недостаточно системно изучены теоретико-методологические аспекты построения и функционирования целостной системы многоцелевого управления социально-экономическими комплексами регионов, которые были бы способны обеспечивать сохранение системных свойств отдельных территорий в процессе их динамического и устойчивого развития.

Ключевые слова: экономическая система, экономическая безопасность, регион, устойчивый экономический рост, стадии развития, социально-экономическая система государства, факторы влияния.